

ADAM DANIEL ROTFELD

ORCID: 0000-0002-6149-1312

Rosja: strategiczne dylematy*

Russia: Strategic dilemmas

This essay attempts to explain the reasons and motives for a major revision of Russian politics of memory understood as the 'battle for historical memory'. President Vladimir Putin presented the official position of Russia between late 2019 and early 2020. His main 'new historical contribution' was that it was not the Third Reich in co-operation with the USSR (the Molotov–Ribbentrop Pact of 23 September 1939 and the attached secret protocols, whose Russian originals were published in June 2019), but Józef Beck's politics directed against the USSR following the 1934 Declaration with Nazi Germany led to the outbreak of World War II. This view contradicts elementary historical truth and would not deserve attention if it was not for the fact that these theses are officially presented by the leader of the Russian Federation. In their assessments of recent history, Polish and Russian scholars and those from many other countries share the view that nothing justifies the appeasement policy pursued by Western powers. This policy includes the Munich Agreement (29–30 September 1938) and the incorporation of Zaolzie district by Poland (2 October 1938). However, the anti-Polish propaganda campaign launched 80 years after the events preceding World War II did not result from finding new archival sources or revealing previously unknown facts. The reasons for historical revisionism undertaken at the highest level of the Russian state are different. Namely, it searches for answers to the old questions: Who are we? Where are we heading? What is the essence of the contemporary political identity of Russia, which is the successor to both the Romanov dynasty and Bolshevik Russia, which was consolidated by the ideology of Marxism-Leninism?

The Great Victory of the Soviet Union over the Nazi Third Reich is to be the cornerstone and foundation of the new Russian identity as well as the binder of the self-identification and consolidation of nation. At the same time, this victory in Putin's new political philosophy is to give Russia the legitimacy to take its place, once and for all, among the powers that decide

---

* Tekst artykułu został oparty na wykładzie wygłoszonym z cyklu „8 Wykładów na Nowe Tysiąclecie”, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, 25 II 2020.

the fate of the world. According to this philosophy, they have the natural right to shape a new international order. The reference to great thinkers, such as Nikolai Bierdiajew, Vladimir Soloviev and, in particular, Ivan Iljin, the theoretician of 'religious fascism', is to link political and military power with the new understanding of the Russian idea. According to Timothy Snyder, in implementing this idea, Iljin became a guide on the ever darker path to unfreedom. The author of the essay refers to the thoughts of Sergey Karaganov, according to whom it is necessary to eliminate the corrupt elites interested in maintaining the status quo to construct modern Russia. They need 'an image of the enemy'. The essence of the new strategy is the definition of the 'enemy' whose perception is a factor in consolidating the society around the leader. Both historical and today's Poland have been 'promoted' to the rank of those external 'enemies' whose image is to facilitate the formation of a new Russian identity.

Keywords: strategy, historical memory, identity, international order

Słowa kluczowe: strategia, pamięć historyczna, tożsamość, porządek międzynarodowy

Wprowadzenie

Obserwatorzy sceny politycznej z zaskoczeniem przyjęli wypowiedzi Prezydenta Federacji Rosyjskiej Władimira Putina, który w końcu grudnia 2019 r. wystąpił pod adresem Polski z serią zarzutów natury historycznej. Motywem przewodnim „historycznych wykładów” przywódcy Rosji była teza, że Polska wspólnie z Niemcami hitlerowskimi ponosi odpowiedzialność za wybuch II wojny światowej¹. Odtajnione i opublikowane dokumenty Archiwum Wywiadu Zagranicznego oraz wywiadu wojskowego z okresu wojny i powstania warszawskiego² miały uwiarygodnić pogląd, że Polska nie tylko współpracowała z III Rzeszą w przygotowaniu agresji na Związek Radziecki, ale ponosi współodpowiedzialność najpierw za próby wysłania Żydów na Madagaskar, a następnie czynne współuczestnictwo w ich zagładzie w czasie niemieckiej okupacji. Tego typu oceny polskiej polityki okresu międzywojennego i czasów wojny nie są podejmowane przez stronę rosyjską po raz pierwszy i nie wnoszą nic nowego do wiedzy o tym

---

1 Prezydent Rosji swoje tezy, przedstawione na kremlowskiej dorocznej konferencji prasowej (19 XII 2019), rozwinął w dniu następnym podczas posiedzenia „Szczytu” Wspólnoty Niepodległych Państw (20 XII 2019), a po czterech dniach na forum rozszerzonego kolegium Ministerstwa Obrony FR oraz spotkania z Prezydium Dumy Państwowej (24 XII 2019). Zapowiedział również publikację artykułu o tej historycznej tematyce. Rosyjskie środki masowego przekazu (prasa, TV, radio) poświęciły sprawie wiele miejsca. Z ironią natomiast odniosły się do tej kwestii niektóre gazety opozycyjne: „Novaá Gazéta” i „Kommersant” z 30 XII 2019.

2 Dokumenty dostępne w internecie [dostęp: 5 I 2020]: <<http://warsaw75.mil.ru>> – to raporty oficerów wywiadu wojskowego z Warszawy dotyczące oceny powstania warszawskiego oraz relacji między Armią Krajową a Armią Czerwoną po zakończeniu powstania.

okresie – jeśli zważy się na to, co było już wielokrotnie publikowane w przeszłości³. Propagandowy charakter tej kampanii nie zasługuje na podejmowanie poważnej debaty. Jest to powrót do interpretacji wydarzeń historycznych zgodnej z zaleceniami broszury *Falszerze historii. Informacja historyczna*⁴, którą zatwierdził osobiście do druku Józef Stalin⁵. W ten sposób, ponad 80 lat po wybuchu II wojny światowej, przywódca dzisiejszej Rosji dołączył Polskę do grona „podżegaczy wojennych”, którymi w historiografii radzieckiej – do czasów polityki pierestrojki Michaiła Gorbaczowa – pozostawały na „ławie oskarżonych” dwa mocarstwa koalicji antyhitlerowskiej – Stany Zjednoczone i Wielka Brytania.

„Operacja polska”

Interesujące są nie tyle oceny polskiej polityki w okresie międzywojennym i w czasie wojny, co przyczyny tego niespodziewanego awansu Polski do roli jednego z głównych winowajców. Z tego względu przedmiotem moich rozważań będą nie tyle opinie powielane w środkach masowego przekazu i pseudonaukowych publikacjach, co próby zrozumienia motywów i celów tej kolejnej odsłony starego przedstawienia, któremu można nadać kodowe hasło „operacja polska”. Głosy komentatorów, jakoby niezaproszenie Putina na obchody 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej i 75. rocznicy wyzwolenia hitlerowskiego obozu śmierci Auschwitz były główną przyczyną tak gwałtownej reakcji strony rosyjskiej, nie wydają się zasadne. Doraźne i emocjonalne reakcje nie są właściwe ani typowe dla rosyjskiej dyplomacji i definiowania oraz realizacji polityki zagranicznej Rosji. W szczególności zastanawia nakłanianie przywódców Wspólnoty Niepodległych Państw do zajęcia podobnej postawy. Takiej reakcji nie uzasadniałyby również przygotowania do zapowiedzianych obchodów i uroczystości związanych z upamiętnieniem 75. rocznicy Zwycięstwa nad Niemcami 9 V 2020, w których mieli wziąć udział przywódcy państw

3 P. Polân, *Perepiska cenoû v dva milliona žiznej* [online], 5 I 2020 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <<https://novayagazeta.ru.articles/2020/01/05/83357-perepiska-tsenoyu-v-dva-milliona-zhizney>>; por. też: <<https://www.kommersant.ru/doc/4206751>>.

4 *Falszerze historii. Informacja historyczna*, Wydawnictwo Literackie w Językach Obcych, Moskwa 1948.

5 W czasie kiedy 1 IX 2009 prezydent Putin prezentował na Westerplatte krytyczną ocenę *Paktu Ribbentrop–Molotow*, to w Moskwie zorganizowano, co znamienne, promocję zbioru dokumentów z archiwum Służby Zewnętrznej Wywiadu pt. *Sekrety polskiej polityki. 1935–1945*, red. L.F. Sockov, wydanych ponownie rok później z podtytułem *Ras-sekrečennye dokumenty Slużby vnešnej razvedki Rossijskoj Federacii*, RIPOL klassik, Moskwa 2010.

i szefowie rządów całej antyhitlerowskiej koalicji. Przygotowania do tego spotkania na szczycie w Moskwie, włącznie z zapowiedzianą publikacją Putina, świadczą o tym, że jest to część szeroko zakrojonej kampanii, do której przywódcy Rosji przywiązują szczególne znaczenie. Nasilenie krytycznych opinii i oskarżeń adresowanych do współczesnej Polski w kontekście historii najnowszej pomyślane zostało jako element kształtowania nowej rosyjskiej tożsamości, której głównym spoiwem i fundamentem powinno stać się zwycięstwo nad III Rzeszą i innymi państwami Osi hitlerowskiej.

Rola, jaką odegrał Związek Radziecki w pokonaniu faszystowskich Niemiec – w opinii dzisiejszego przywódcy Rosji – zdecydowała o tym, że współczesna Rosja, jako główny sukcesor ZSRR, uzyskała 75 lat temu niezbywalne prawo do współdecydowania o losach świata. Do ustanowienia nowego porządku międzynarodowego wspólnie z innymi globalnymi mocarstwami. Interpretacja ta znajduje potwierdzenie w propozycji, jaką Putin złożył w Jerozolimie podczas V Światowego Forum Pamięci o Holokauście (23 I 2020). Wystąpił tam z inicjatywą, by zwołać:

spotkanie przywódców państw – stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ: Rosji, Chin, Stanów Zjednoczonych, Francji i Wielkiej Brytanii [...] w jakimkolwiek kraju świata, gdzie koledzy uznają to za stosowne. Rosja jest gotowa do takiej poważnej rozmowy. Zamierzamy bez zwłoki skierować odpowiednie posłania do liderów [piątki]⁶.

Inicjatywa ta pozostawała w luźnym związku z V Światowym Forum Holokaustu w Jerozolimie i w żaden sposób nie nawiązywała do ważniejszych spotkań na szczycie poświęconych Zagładzie Żydów, m.in. w Auschwitz, a także tego, które – na zaproszenie rządu Szwecji – zgromadziło przed 20 laty w Sztokholmie 45 przywódców z całego świata⁷. Dla prezydenta Rosji udział w uroczystościach w Jerozolimie był bowiem kolejnym etapem w procesie przełamania izolacji po aneksji Krymu w 2014 r. oraz po wieloletnim bezpośrednim zaangażowaniu i wspieraniu secesji republik na wschodzie Ukrainy, w Donbasie, a także interwencji zbrojnej w Gruzji (2008). Prezydent Putin uznał,

6 Propozycję tę podchwycił Prezydent Francji: „Na pięciu stałych członkach Rady Bezpieczeństwa NZ spoczywa dziś historyczna odpowiedzialność. I ja, drogi Władimirze, podzielam Twój zamiar zebrania nas wszystkich razem”. Zob. P. Himšiašvili, *Vladimir Putin privez v Jerusalim novuū global'nuū iniciativu*, dostępny w internecie [dostęp: 23 I 2020]: <<https://www.rbc.ru/politics/23/01/2020/5e295b2f9a79476d00fdd683>>.

7 Spotkanie przywódców ponad 45 państw w sprawie Holokaustu zorganizował 20 lat wcześniej premier Szwecji Göran Persson (Sztokholm, 26–28 I 2000).

że nadszedł już czas, by zgłosić inicjatywę, która potwierdzi globalne znaczenie Rosji jako mocarstwa współdecydującego o losach świata, a Jerozolima jest miejscem do tego właściwym, skoro w Forum Holokaustu zapowiedzieli swój udział przywódcy wszystkich państw koalicji antyhitlerowskiej – założyciele Organizacji Narodów Zjednoczonych. W tym kontekście artyleryjskie przygotowanie „polskiej operacji” miało na celu podważenie wiarygodności państwa, które było nie tylko pierwszą ofiarą zbrojnej napaści Niemiec, ale stawało opór III Rzeszy od pierwszego do ostatniego dnia wojny na wszystkich frontach – na Wschodzie i Zachodzie, na Północy i Południu. Państwo polskie było też sygnatariuszem Karty Atlantyckiej z 14 VIII 1941 oraz członkiem założycielem Organizacji Narodów Zjednoczonych (1945).

Próby dyskredytowania Polski miały prowadzić do jej izolowania we wspólnocie transatlantyckiej – w Sojuszu NATO i w Unii Europejskiej – oraz do podważenia autorytetu w subregionie Europy Środkowej i Wschodniej. Realizacja tego zabiegu przyniosła jednak efekt w pewnej mierze odwrotny od zamierzonego. Osoby cieszące się autorytetem w środowisku rosyjskich uczonych – historyków i politologów – nie przyłączyły się do tej propagandowej kampanii⁸. Można przypuszczać, że nawet realizatorzy tego przedstawienia nie łudzili się, iż pozyskają zwolenników dla swojej narracji poza granicami Rosji. Rewelacje i dokumentacje rosyjskich służb specjalnych były adresowane głównie do własnej opinii publicznej oraz państw WNP. W poważnej prasie rosyjskiej dominowały komentarze nacechowane ironią i sarkazmem⁹. Swoistą próbą wyjścia z pułapki zarzutów historycznych, w którą

8 Próbą relatywizacji tej całej „operacji” była debata rosyjskich historyków i politologów pt. „*Istoričeskâ pamât' – eše odno prostranstvo, gde rešaŭsâ političeskie zadači*”, „*Rossia v global'noj politike*” [online], 31 XII 2019 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <<https://globalaffairs.ru/20316>>.

9 Tamże. Charakterystyczne, że uczestnicy debaty *Istoričeskâ pamât'* dystansują się od propagandowej kampanii i nie podejmują kwestii nadrzędnej, a mianowicie nie zajmują stanowiska w tak fundamentalnej sprawie jak to, iż zadaniem badaczy i uczonych jest poszukiwanie prawdy i ustalanie faktów, a nie wykonywanie politycznych poleceń. Por. też: A. Miller, *Ihr seid nur Opfer, wir sind nur Täter? Folgenreich: Europas neue Gedankkultur sieht das Leid der Anderen nicht mehr*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 21 II 2020 [dostęp: 5 I 2020], dostępny w internecie: <<https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/gedenkultur-europa-russland-und-der-kritische-patriotismus-16643896/ein-russischer-soldat-in-16643930.html>>; A. Kolesnikov, *Vladimir Putin raspalâsâ vse Pol'se i Pol'se*, „*Kommersant*” nr 23 [online], 25 XII 2019, s. 1 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <<https://kommersant.ru/doc/4391742>>; P. Polân, *Perepiska cenou v dva miliona žiznej* [online], 5 I 2020 [dostęp: 20 I 2020], dostępny w internecie: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/01/05/83357>; J. Łatynina, *Istoriik Putin o Pol'se*, „*Èho Moskvy*” [online], 28 XII 2019 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <echo.msk.ru>.

zabrął Prezydent Rosji, był jego postulat adresowany do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, aby to gremium przyjęło rezolucję potępiającą Polskę za proniemiecką i nieufną wobec ZSRR politykę Józefa Becka z 1938 r. Powstaje jednak pytanie: jakie są długofalowe motywy podejmowania w 2020 r. debaty wokół wydarzeń historycznych, które miały miejsce 80 lat temu, a nawet wcześniej? „Wojna o pamięć historyczną” jest przecież nie tylko odpowiedzią na rezolucję Parlamentu z 19 IX 2019 r., ale też istotną częścią strategii kształtowania nowej tożsamości politycznej Rosjan i innych obywateli Federacji Rosyjskiej¹⁰.

Tożsamość polityczna

W rozważaniach poświęconych strategicznym dylematom współczesnej Rosji ważne miejsce zajmuje sprawa tożsamości. Wiąże się ona nierozdzielnie z jednej strony z przywracaniem godności i uznania, a z drugiej – z pamięcią historyczną, w której dominują nostalgia i chęć powrotu do imperialnej przeszłości, a także uzurpacja odgrywania szczególnej roli w skali globalnej. Jest to połączenie religijnego pojmowania misji, jaką Stwórca powierzył Rosji, z legitymizacją tej roli i uprawnieniami, które Rosja nabyła w wyniku największego zwycięstwa przypieczętowanego 75 lat temu uzgodnieniami Wielkiej Trójki w Teheranie (1943) i w szczególności decyzjami podjętymi w Jalcie (luty 1945) oraz – po bezwarunkowej kapitulacji Niemiec – w Poczdamie (lipiec–sierpień 1945). Do tej politycznej legitymacji, będącej podstawą podziału Europy i uznania prawa Rosji do dominacji nad Europą Środkową i Wschodnią, odwołuje się Putin w swojej strategii podnoszenia Rosji z kolan, przywracania jej godności i międzynarodowego uznania. Obejmuje ono prawo globalnych mocarstw do ustanowienia nowego porządku w świecie.

W zamiarach dzisiejszego przywódcy Rosji poszukiwanie nowej tożsamości wiąże się nie tyle z modernizacją państwa i jego demokratyzacją, co z powrotem do polityki siły, która wymusi na zachodnich partnerach szacunek dla Rosji ze strachu przed jej militarną potęgą. W odpowiedzi na taką koncepcję grupa odpowiedzialnych rosyjskich ekspertów przygotowała przed 10 laty raport, którego konkluzja brzmiała: „Naszym obiektywnym interesem na dziś to dojść do tego, by Rosji nie tyle się bali (ponieważ jest silna i mało co ją

---

10 *Importance of European remembrance for the future of Europe*, 19 IX 2019 [dostęp: 5 I 2020], dostępny w internecie: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.html>.

powstrzymuje), co ją szanowali (ponieważ jest silna i prowadzi odpowiedzialną i kooperatywną politykę)”¹¹. Takie postulaty zgłaszali w 2009 r. rosyjscy uczeni. Dzisiaj wiemy, że władze przyjęły inną strategię. Na spotkaniu międzynarodowego klubu dyskusyjnego „Waldaj” Putin postawił w 2014 r. pytanie: „Co w istocie dzieje się w świecie, dlaczego staje się on coraz mniej bezpieczny i mniej przewidywalny, dlaczego wszędzie zwiększają się ryzyka?”¹². Odpowiedź nie była zaskoczeniem: prezydent Rosji o całe zło, czyli o podeptanie wszelkich zasad, norm i reguł, ustaleń i instytucji oraz prawa międzynarodowego, oskarżył Stany Zjednoczone, które – jak mówił – usiłują dostosować system międzynarodowy i globalny porządek do swoich interesów, nie biorąc pod uwagę innych graczy na światowej scenie¹³. Postulaty rosyjskich akademików pozostały w sferze „pobożnych życzeń”. Putin uważał i nadal uważa, że jego oczekiwanie uznania Rosji za uprawnioną do współdecydowania o losach świata będzie spełnione tylko wtedy, gdy doprowadzi do destabilizacji Zachodu i pogłębienia rozbieżności wewnątrz transatlantyckiej wspólnoty państw Sojuszu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej. Nie jest to nowa strategia.

Zmarły w lutym 2019 r. wybitny rosyjski dyplomata Oleg Griniewski pisał w swoich wspomnieniach:

W powojennej europejskiej polityce ZSRR nie było bodaj ważniejszego zadania niż rozbić NATO. Stalin szybko zrozumiał, że utworzenie euroatlantyckiego sojuszu kładzie kres radzieckiej ekspansji na Zachód. W Europie zakreślono linię, której nie wolno przekroczyć – w przeciwnym wypadku dojdzie do wojny. Trochę przed tą linią podreptał, próbował siłą przebić się na Wschodzie, w Korei. Ale również tam napotkał opór. Po tym ZSRR rozpoczął energiczną kampanię polityczną zmierzającą do podminowania NATO. Pierwsze akcje miały charakter prostolinijny [były to propozycje – A. D. R.] – rozwiązać NATO i Układ Warszawski¹⁴.

Prezydent Jelcyń przed przystąpieniem Polski do NATO – bezpośrednio po swojej wizycie w Warszawie – w poufnym liście napisał do przywódców świata zachodniego (15 IX 1993): „Opowiadamy się za sytuacją, w której

11 *Arhitektura evroatlantičeskoj bezopasnosti*, red. I. Ū. Ūrgens, A. A. Dynkin, V. G. Baranovskij, Ęko-Infom, Moskwa 2009, s. 117.

12 Wypowiedź W. Putina na spotkaniu międzynarodowego klubu dyskusyjnego „Waldaj”, dostępna w internecie [dostęp: 20 I 2020]: <<http://news.kremlin.ru>>.

13 K. Demirjan, M. Birnbaum, *Russia's Putin blames U.S. for destabilizing world order*, „The Washington Post”, 24 XI 2015.

14 O. Grinevskij, *Perelom. Ot Breźneva k Gorbačevu*, Olma-Press, Moskwa 2004, s. 50–51.

stosunki między naszym krajem a NATO byłyby o kilka stopni cieplejsze niż te między Sojuszem a Europą Wschodnią¹⁵. W pierwszych miesiącach po objęciu funkcji prezydenta linię tę kontynuował Putin, sygnalizując publicznie gotowość Rosji do rozważenia akcesji do NATO. Jednak z czasem uznał, że siłą Rosji będzie osłabianie, dezintegracja i destabilizacja Zachodu.

Do realizacji tego celu było konieczne uzyskanie i utrzymanie przewagi rakietowo-jądrowej oraz wykorzystanie w szerokim zakresie elementów wojny informacyjnej wspierających skrajnie radykalne środowiska w głównych mocarstwach Zachodu – w Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji i Niemczech. Farmy rosyjskich trolli wspierały w amerykańskiej kampanii wyborczej Trumpa przeciwko Hillary Clinton; w Wielkiej Brytanii angażowały się na rzecz Brexitu; we Francji popierały Marine Le Pen; w Niemczech sprzyjają Alternative für Deutschland (AfD) przeciwko partiom „starego” establishmentu. Rosyjska propaganda dalej dyskredytuje na różne sposoby siły liberalno-demokratyczne, z sympatią zaś i zrozumieniem ocenia za to tendencje autorytarne, które bronią tradycyjnych nieoliberalnych wartości¹⁶.

Po rozwiązaniu ZSRR w Federacji Rosyjskiej trwają debaty wokół tożsamości i legitymacji nowej władzy. Rosyjski historyk i etnolog Walerij Tiszkow zaproponował dla współczesnej Rosji formułę „jedność w różnorodności”¹⁷.

W grudniu 2013 r. z inicjatywy Polsko-Rosyjskiej Grupy do Spraw Trudnych i pod auspicjami Wydziału „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego odbyła się ciekawa debata na temat *Polska–Rosja. Poszukiwania nowej tożsamości. Podobieństwa i różnice*¹⁸. Podczas tego spotkania członek Rosyjskiej Akademii Nauk Jurij Piwowarow wyraził pogląd, że społeczeństwo Rosji drugiej dekady XXI w. jest w większym stopniu naznaczone „sowietyzmem” niż „rosyjskością”. Jakkolwiek państwowa propaganda w sposób natrętny

---

15 Tekst listu opublikowany jako aneks do rozdz. A. D. Rotfelda, *Europe: Towards a new regional security regime*, „SIPRI Yearbook 1994”, OUP 1994, s. 249–250.

16 Amerykańscy krytycy polityki zagranicznej USA opartej na wartościach liberalno-demokratycznych obwiniali z kolei Prezydenta Obamę i rządu Demokratów za to, że ich podejście prowokowało Putina do zajęcia postawy antyamerykańskiej. Por. J. J. Mearsheimer, *Why the Ukraine crisis is the west fault? The liberal delusions that provoked Putin*, „Foreign Affairs”, wrzesień–październik 2014. Odpowiedzią były artykuły: M. Mc Faul, S. Sestanovich, *Faulty powers. Who started the Ukraine crisis?*, „Foreign Affairs”, listopad–grudzień 2014; J. Kornblum, *Ukraine and the West. The West never intended to humiliate Russia*, „FAZ”, 30 III 2014.

17 V. A. Tiškov, *Rossijskij narod: istoriâ i smysl nacional'nogo samosoznaniâ*, Moskwa 2013.

18 Materiały tej konferencji ukazały się w językach polskim i rosyjskim w tomie XI Debat „Artes Liberales”, *Polska–Rosja. Poszukiwania nowej tożsamości. Podobieństwa i różnice*, red. A. D. Rotfeld, Warszawa 2017.

i nieprzerwany odwołuje się do tradycji Romanowów, do prawosławia i *ruskiego miru*, do tego, że Rosja jest inna, osobliwa i ma swój odwieczny system wartości, to jednak mieszkańcy Rosji są – jak pisze Piwowarow – „całkowicie ludźmi radzieckimi, którzy stanowią produkt komunizmu *made in USSR*. Nie znajdziemy w nich wielu cech rosyjskości – mam tu na myśli tradycje, dziedzictwo kulturowe i związek z kulturą rosyjską”¹⁹. Formuluje on tezę, że ludzie ci wyrosli w kraju nieakceptowalnym (*неприемливая Россия* – *неприемлимаâ Rossiâ*). I dalej Piwowarow konstatuje:

Takiego człowieka można było spotkać zarówno w szeregach nomenklatury partyjnej, wśród znaczących i drobnych działaczy gospodarczych, w komitetach rejonowych Komsomołu, na uczelniach, w instytutach naukowo-badawczych, wśród oficerów armii i służby bezpieczeństwa, w Ministerstwie Spraw Zagranicznych itd. A zatem – wszędzie, nawet wśród licznej warstwy inteligencji twórczej. Jest to człowiek pełen energii, optymizmu i sprytu, żyjący poza moralnością, cyniczny itp. To właśnie on zbudował współczesną poststalinowską Rosję i zapragnął z niej *korzystać* [wyróżnienie – J. S. Piwowarow]²⁰.

Piwowarow postawił ważną tezę, że przywódcza warstwa tego społeczeństwa po to „pogrzebała komunizm”, by przetrwać i zachować przywództwo we współczesnej Rosji: „Czynnik systemotwórczy poświęcił system dla ratowania siebie samego”²¹. W takim społeczeństwie – konkluduje autor – „nieuchronnie rośnie niezadowolenie wśród znacznej części ludności skrzywdzonej i pozbawionej sił”. W tym stanie „na pierwszy plan wysuwa się [...] ideologia nacjonalistyczna”. Jest to nacjonalizm „skrzywdzonego i poniżonego narodu rosyjskiego”²².

Spoiwem wielonarodowego imperium Romanowów była triada sformułowana przez ministra oświaty z czasów Mikołaja I – Siergieja Uwarowa: *samodierżawie – prawosławie – narodnost'*; po rewolucji bolszewickiej dla Rosji legitymacją nowej formy monopartyjnego systemu sprawowania władzy stała się ideologia marksizmu-leninizmu. Żdanow w czasach stalinizmu sformułował nową triadę: *partijnost', idiejnost', narodnost'*. W państwie wielonarodowym, jakim jest Rosja, nacjonalizm nieuchronnie prowadzi do konfliktów, destabilizacji i – wcześniej czy później – do dezintegracji państwa.

19 Tamże, s. 31.

20 Tamże, s. 31.

21 Tamże.

22 Tamże, s. 46.

Rosja przekształcona w wyniku przewrotu bolszewickiego w radzieckie imperium w samej nazwie deklarowała, że w miejsce triady Uwarowa głównym jej spoiwem ma się stać ideologia marksistowsko-leninowska. Był to Związek *Socjalistycznych* Republik Radzieckich. W rzeczywistości Stalin, w dziesięć lat po proklamowaniu ZSRR, podjął politykę rusyfikacji – wszystko co rosyjskie: język, historia, czyli dzieje Rosji i jej bohaterowie, kultura i duchowość, stało się modelem i kanonem życia obowiązującym wszystkie narody i narodowości ZSRR.

Jednym z pierwszych sygnałów fundamentalnej zmiany w procesie kształtowania nowej tożsamości ludzi radzieckich okazało się przesłanie Stalina zawarte w znanym liście z 19 VII 1934 do członków Biura Politycznego KC WKP(b)²³. Za pretekst posłużyła inicjatywa pisma „Bolszewik”, organu określającego strategię partii, którego redaktor naczelny chciał upamiętnić 20. rocznicę wybuchu I wojny światowej. Proponował zamieścić w języku rosyjskim esej Fryderyka Engelsa pt. *Polityka zagraniczna rosyjskiego caratu* (pierwsze wydanie, 1890), ale sprzeciwił się Stalin. Występując w roli recenzenta, a zarazem cenzora, nowy „wódz światowego proletariatu” przestrzegał: „Artykuł Engelsa, jak wynika to z jego treści – [...] ma tyle różnych braków, które – gdyby został opublikowany bez krytycznych uwag – mógłby wprowadzić czytelnika w błąd”. Stalin wyjaśniał dalej, że największym niedostatkim w rozumowaniu Engelsa było to, że przypisuje zbyt dużą kierowniczą rolę w polityce zagranicznej caratu „wszechpotężnej i bardzo utalentowanej szajce zagranicznych awanturników”, którzy znaleźli się na czele rosyjskiego MSZ i którym udawało się wpływać różnymi sposobami na elity Zachodu i „uczynić Rosję pod względem wojskowym najpoważniejszym mocarstwem”. Zdaniem Engelsa, jedynym wyjątkiem był Aleksander Górczakow. Stalin w swojej krytyce podkreślał, że to nie Rosja, ale przede wszystkim Niemcy i Anglia odegrały kluczową rolę w rozpętanu I wojny światowej. Nowy władca Rosji odrzucił prognozę Engelsa sformułowaną ćwierć wieku przed wybuchem wojny, zgodnie z którą „całe to zagrożenie wojną światową zniknie w tym dniu, w którym sprawy Rosji przybiorą taki obrót, że naród rosyjski postawi krzyż nad tradycyjną zaborczą polityką swoich carów”. Stalin cytat ten opatrzył w swoim liście krótkim komentarzem: „To – rzecz jasna – przesada”²⁴. Głównym grzechem Engelsa w oczach Stalina było to,

23 I. V. Stalin, *O stat'e Èngel'sa „Vnešnââ politika russkogo carizma. Pis'mo členam Politbûro CK VKP(b), 19 iûlâ 1934 goda*, dostępny w internecie [dostęp: 23 I 2020]: <https://www.marxists.org/russkij/stalin/t14/t14_03.htm>.

24 Tamże.

że przeceniał znaczenie Rosji jako „głównej twierdzy europejskiej reakcji”, a nie doceniał odpowiedzialności imperialistycznych mocarstw Zachodu – Anglii, Niemiec i Francji.

Powstrzymam się od łatwych porównań i analogii z putinowską oceną przyczyn II wojny światowej, w których zasadna i uprawniona krytyka układu monachijskiego z 1938 r. ma zdejmować odpowiedzialność za porozumienie Stalina z Hitlerem, które przeszło do historii pod nazwą Paktu Ribbentrop–Mołotow (Moskwa, 23 VIII 1939). To przecież tajne protokoły tego porozumienia, których rosyjskie oryginały zostały opublikowane niedawno, bo w czerwcu 2019 r.²⁵, otwierały drogę do napaści na Polskę.

Sprawa zdawałoby się zamknięta i wielokrotnie opisana. Poddana rzetelnej ocenie naukowej wielu wybitnych historyków w Rosji i poza jej granicami nagle powróciła na porządek dzienny w związku z formułowaniem nowej rosyjskiej strategii politycznej. Istotą tej strategii, jej kamieniem węgielnym, stał się rewizjonizm historyczny i powiązany z nim rewizjonizm terytorialny.

Rewizjonizm historyczny

Upatrywanie w historii najnowszej legitymacji do sprawowania roli globalnego mocarstwa – zarówno faktycznej, jak i formalnoprawnej – tkwi, zdaniem autorów tej koncepcji, nie tylko w rezultatach II wojny światowej i w ofiarach, jakie poniósł Związek Radziecki dla osiągnięcia zwycięstwa, ale też w aktach prawa międzynarodowego (Jałta, Poczdam) oraz w faktycznym zaakceptowaniu przez Zachód podziału Europy na dwie strefy wpływów. Podpisany 30 lat później *Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie* (1975) sankcjonował ten porządek i był *sui generis* wielostronną polityczną namiastką traktatu pokojowego, swoistym kodeksem zachowania państw Europy, Stanów Zjednoczonych i Kanady we wzajemnych relacjach. Skoro jednak w latach 1989–1991 doszło do zasadniczej zmiany okoliczności, której wyrazem było rozwiązanie Układu Warszawskiego i rozpad Związku Radzieckiego, zjednoczenie Niemiec i przyjęcie państw Europy Środkowo-Wschodniej do NATO, to w ten sposób podważone zostały fundamenty, na których opierał się porządek

25 *Vpervye opublikovan sovetskij original pakta Molotova–Ribbentropa*, 2 VI 2019 [dostęp: 20 I 2020], dostępny w internecie: <<https://Lenta.ru/news/2019/06/02/pakt/>>. Istotą tego porozumienia był podział stref wpływów między Niemcami a ZSRR oraz uzgodniony IV rozbiór Polski. Por. N.S. Lebediewa, *Inwazja Armii Czerwonej. IV rozbiór Polski*, [w:] *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach 1918–2008*, red. A. D. Rotfeld, A. W. Torkunowa, PISM, Warszawa 2010, s. 264.

międzynarodowy w Europie i w skali globalnej. Sprawilo to, że zmienił się stosunek Rosji, głównego sukcesora ZSRR, do *Aktu Końcowego KBWE* i całego procesu zapoczątkowanego w Helsinkach. W efekcie, w lutym 2007 r. na Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa, Władimir Putin określił OBWE jako „wulgarny instrument” Zachodu do wywierania nacisku i mieszania się w sprawy wewnętrzne Rosji²⁶.

Odnotowuję ten fakt, ponieważ obserwowane zmiany w polityce rosyjskiej tkwią korzeniami w przeświadczeniu, że nadszedł już czas, by zostały wypracowane nowe normy polityczno-prawne legitymizujące prawo Rosji do współdecydowania o losach Europy i świata, skoro stare zasady, normy i reguły stały się anachroniczne, wyczerpały swoją siłę i skuteczność.

Myśl o potrzebie uzgodnienia nowego porządkującego aktu polityczno-prawnego powraca w wielu wystąpieniach Putina i Ławrowa prezentowanych na forum międzynarodowym i adresowanych do własnego społeczeństwa. Postulat ten jest podnoszony ze szczególną siłą w kontekście 75. rocznicy Dnia Zwycięstwa. Korzenie tej koncepcji wyrastają z ogromnego wkładu, jaki wniósł naród rosyjski (wraz z innymi narodami wchodzącymi kiedyś w skład ZSRR) w zniszczenie hitlerowskiego faszyzmu i uwolnienie wielu europejskich narodów spod niemieckiej okupacji. Poszukiwania nowej strategii dotyczą więc nie tyle, i nie tylko, nowej roli Rosji na arenie międzynarodowej, lecz społecznej konsolidacji wokół osoby przywódcy i wprowadzenia stosownych zmian do *Konstytucji* Federacji Rosyjskiej. Oba te procesy – zewnętrzny i wewnątrzustrojowy – mają określić miejsce Rosji w świecie oraz ideologię, jaką kieruje się jej przywódca trzymający niezmiennie ster rządów od ponad 20 lat. Koncepcja zmian w *Konstytucji* ma formułować nową strukturę władzy scentralizowanej – z powiększeniem zakresu kompetencji i roli parlamentu, czyli Dumy Państwowej, wobec rządu; „wyzerowaniem” dotychczasowych kadencji prezydenta, by mógł on – po zakończeniu

---

26 Krytyczną opinię na temat OBWE usłyszałem bezpośrednio od Władimira Putina w końcu stycznia 2005 r., kiedy towarzyszyłem prezydentowi A. Kwaśniewskiemu w dwustronnych rozmowach z prezydentem Rosji w podkrakowskich Balicach, po zakończeniu uroczystych obchodów 60. rocznicy wyzwolenia hitlerowskiego obozu śmierci Auschwitz. Stwierdziłem w czasie tych rozmów, że odnoszę wrażenie, iż stosunek Rosji do OBWE zmienił się na gorsze i organizacja ta jest świadomie marginalizowana. Prezydent Putin potwierdził, że w jego oczach i w ocenie Rosji Zachód przekształcił tę strukturę bezpieczeństwa w instrument antyrosyjskiej polityki. W dwa lata później w Monachium takie oceny zostały upublicznione w obecności wysokich przedstawicieli mocarstw zachodnich. Szerzej na ten temat: A.D. Rotfeld, *W poszukiwaniu strategii*, Bosz Szymanik i wspólnicy, Olszanica 2018, s. 141 i n.

sprawowania roli głowy państwa do 2024 r. – kandydować ponownie na dwie kolejne kadencje i zajmować stanowisko prezydenta FR do 2036 r. Pozostałe poprawki do konstytucji mają charakter deklaratoryjny i drugorzędny²⁷.

Taki jest kontekst zachodzących zmian, w których „Święta Rosja” i jej „niezwyciężone siły zbrojne” mają być otoczone miłością narodu i budzić strach na świecie. Cel ten wymaga pewnych zabiegów oczyszczających stalinowską Rosję z historycznej odpowiedzialności za uznane i potwierdzone również uchwałami Dumy Państwowej działania sprzeczne z prawem międzynarodowym, a podejmowane przez Związek Radziecki przeciwko Polsce i innym państwom regionu Europy Środkowej. Rosyjski historyk (we wspólnym polsko-rosyjskim tomie zawierającym syntezę różnych punktów widzenia na trudne historyczne problemy pt. *Białe plamy – czarne plamy*) odnotowuje, iż w okresie rządów Stalina, Chruszczowa i Breżniewa:

głoszono, że już przed 17 września [1939 – A. D. R.] Polska, jako państwo przestała istnieć, a działania Armii Czerwonej na jej terytorium określano mianem pochodu wyzwolenczego na Zachodnią Białoruś i Zachodnią Ukrainę. O współpracy ZSRR z Niemcami w okresie od jesieni 1939 roku do czerwca 1941 roku po prostu „zapomniano”, podobnie jak o czwartym rozbiórce Polski, sowietyzacji, deportacjach, masowych represjach na terytoriach przyłączonych do Związku Radzieckiego we wrześniu 1939 roku²⁸.

Dopiero w czasach Gorbaczowa i Jelcyna, po likwidacji cenzury i dostępie do archiwów, ukazały się dziesiątki i setki cennych publikacji ujawniających prawdę o tamtym okresie²⁹. Na płaszczyźnie politycznej Zjazd Deputowanych Ludowych (taką nazwę nosił parlament rosyjski w 1989 r.) ocenił negatywnie zмовę Stalina z Hitlerem. Taką zbieżną interpretację wyrażają badacze polscy i rosyjscy w wielu poważnych analizach, dokumentach i podczas konferencji naukowych. Tym bardziej zaskakujące okazały się postulaty zmiany

27 Podział władzy między rządem, prezydentem, Dumą i Radą Państwa nada Rosji autorytarny charakter sprawowanej władzy, która po części będzie przypominać w przypadku Przewodniczącego Rady Państwa rolę, jaką spełniał Deng Xiaoping w Chinach lub Nazarabajew po przekazaniu prezydentury w ręce Tokajewa w Kazachstanie. Innymi słowy, Rada Państwa i jej przewodniczący będą nawiązywać do roli, jaką miał Imperator w carskiej Rosji.

28 N. Lebediewa, *Inwazja Armii Czerwonej*, s. 264 i n.; M. Narinski, *Przyczyny II wojny światowej. Polska, Związek Radziecki i kryzys systemu wersalskiego*, [w:] *Białe plamy – czarne plamy...*, s. 177 i n.

29 Por. *SSSR, Vostočnaâ Evropa i Vtoraâ mirovaâ vojna, 1939–1941: diskussii, kommentarii, razmyšleniâ*, red. S. Z. Sluč, Nauka, Moskwa 2007.

tego stanowiska³⁰. Inicjatorem takich przewartościowań był m.in. Władimir Miedinskij, który jeszcze jako minister kultury sprzeciwił się odbrązowieniu fałszywych „bohaterów” wymyślonych i zatwierdzonych przez Stalina w czasie wojny na potrzeby propagandy, ponieważ jak stwierdził: „powinni być oni traktowani w taki sam sposób, jak Cerkiew prawosławna traktuje swoich świętych”³¹. I jeśli Dyrektor Państwowych Archiwów Federacji Rosyjskiej Siergiej Mironienko ujawnił, że np. bohaterstwo i wyczyn 28 żołnierzy z dywizji Panfilowa jest mitem³², to nie powinien zajmować się publicznymi wystąpieniami. Od tego są inni. „Niech dogląda archiwów”, a w prasie pojawiły się głosy, że archiwiści nie powinni oceniać dokumentów, które badają, bo nie mają do tego politycznych kwalifikacji... Celem badań historycznych nie powinno być abstrakcyjne umiłowanie prawdy, bo prawda ma odpowiadać na społeczne zapotrzebowanie w konkretnym czasie. W roku 2020 popyt jest na inną prawdę od tej, która była tolerowana jeszcze 10 lat temu.

Historyczny rewizjonizm dzisiejszej Rosji przejawia się w tym, że na ołtarzu poszukiwania nowej tożsamości należy złożyć ofiarę z takiej prawdy, jaka jest wynikiem ustaleń historyków, badaczy, archiwistów. Powinniśmy dostrzec i docenić to, że uwalnianie się uczonych przed 30 laty od narzuconego im kłamstwa nie pozostało bez śladu. Poczucie godności i szacunek dla siebie samych okazują się dziś ważniejsze od korzyści płynących z dyspozycyjności i gotowości do głoszenia kłamstwa – nawet jeśli jest ono ubierane w szaty „narodowej wiary”, patriotyzmu i nowej misji, jaką Rosja ma do spełnienia.

Tradycyjne rosyjskie wartości stały się motywem przewodnim w debacie zapoczątkowanej jeszcze za czasów Jelcyna i zintensyfikowanej w ostatniej

---

30 Dyrektor Rosyjskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego (RWIO) Michał Miagkow zwrócił się, przed zbliżającą się 80. rocznicą podpisania Paktu Ribbentrop–Mołotow, z apelem do Dumy Państwowej, aby zrewidowała oceny Zjazdu Deputowanych Ludowych z grudnia 1989 r., który potępił porozumienie oraz tajne protokoły podpisane przez ZSRR i Niemcy hitlerowskie 23 VIII 1939 r. Autor tego apelu kieruje Ośrodkiem Historii Wojen i Geopolityki przy Instytucie Historii Powszechnej RAN. Miagkow w swoim artykule pisze: „czas, abyśmy przestali posypywać głowę popiołem” („Izwiesztija”, 15 III 2019).

31 Szerzej: A. D. Rotfeld, *History as an instrument of Russian Foreign Policy – key-note speech delivered at the panel on false history is the mother of false politics*, CSIS, Washington, DC, November 13, 2015, [w:] *Polska. Sąsiedztwo dalsze i bliższe. Różne punkty widzenia*, red. R. Żelichowski, Księga Jubileuszowa prof. Wojciecha Materskiego, ISP PAN, Warszawa 2019, s. 227–232.

32 Rzecz w tym, że na podstawie dokumentów archiwalnych Siergiej Mironienko dowiódł, iż nie było takiej bitwy, ani 58 zniszczonych niemieckich czołgów; nie było też wypowiedzi jednego z owych „bohaterów”, którego zawołanie powtarzane jest jak mantra: „Rosja jest wielka, ale cofać się nie ma gdzie – za nami Moskwa...”

dekadzie rządów Putina. Odwoływano się głównie do rozważań i refleksji zawartych w filozofii Władimira Sołowjowa i Nikołaja Bierdiajewa oraz twórczości Dostojewskiego. Jednak za rządów Putina największe zainteresowanie budziły pisma Iwana Iljina i Aleksandra Dugina inspirowane poszukiwaniami nowej rosyjskiej tożsamości³³.

Prorokiem nowej wiary stał się nie wybitny myśliciel religijny tej miary co Władimir Sołowjow, lecz teoretyk faszyzmu religijnego, Iwan Iljin. To właśnie do Iljina odwołuje się zarówno Putin w swoich programowych wystąpieniach, jak i jego wierny uczeń, Dmitrij Miedwiediew. Jest bowiem Iljin, jak pisze Timothy Snyder:

przewodnikiem na coraz mroczniejszej drodze do niewolności. [...] To oznacza myślenie historyczne: zadawanie pytań, jakie znaczenie mogą mieć obecnie koncepcje z przeszłości, porównywanie globalizacji z czasów Iljina do naszej własnej, a także uświadomienie sobie, że wtedy – podobnie jak dziś – istniały rzeczywiste możliwości i było ich więcej niż dwie³⁴.

Dzisiejsza Rosja stoi przed wyborem: budowa mocarstwa narodowego czy też powrót do imperium. Putin usiłuje realizować obie te koncepcje równolegle. W efekcie jest to kontynuacja imperium carów, a zarazem Związku Radzieckiego w zmienionej edycji: ideologię marksistowsko-leninowską zastępuje powoli etatystyczna autorytarna forma rządów, której cechą wyróżniającą jest prawicowy konserwatyzm. Można byłoby zaryzykować parafrazę pamiętnej leninowskiej formuły: „władza radziecka + elektryfikacja = socjalizm” w nowym ujęciu: „autorytaryzm + etatyzm = prawicowy konserwatyzm”, jakkolwiek wiele wypowiedzi Putina świadczy o tym, że Lenin nie należy do jego ulubieńców³⁵. Zdecydowanie coraz częściej stawia on na pragmatyczne i organizatorskie talenty „wybitnego menadżera”, jakim był wierny uczeń Lenina – Józef Stalin, któremu Rosja zawdzięcza Wielkie Zwycięstwo i status globalnego mocarstwa.

33 Rosyjskiej idei i tożsamości poświęcona jest monografia: I. Čubajs, *Rossijskaâ ideâ: stanovlenie i istoriâ, razryv i vozroźdenie*, Moskwa 2012, dostępny w internecie [dostęp: 23 I 2020]: <www.atbooks.ru>.

34 T. Snyder, *Droga do niewolności. Rosja – Europa – Ameryka*, Znak Horyzont, Kraków 2019, s. 29.

35 Putin winą za upadek Rosji obciąża Lenina, dla którego Rosja była eksperymentem do przeprowadzenia ideologicznych rządów sprawowanych przez partię; wyczerpała się magnetyczna siła tej ideologii – państwo rosyjskie rozpadło się. Por. M. Maciorowski, *Lenin nie był mężem stanu*, Dodatek do „Gazety Wyborczej”. „Ale Historia”, nr 7, 7 II 2020, s. 5.

Andrzej Walicki, wybitny polski znawca rosyjskiej myśli społecznej i filozoficznej, pisał w 2015 r. w eseju *O Rosji inaczej* na temat możliwości wpływu Sołowjowa, Bierdiajewa i Iljina na poglądy Putina, przypominając, że w 2013 r. Prezydent zalecił gubernatorom, by w czasie ferii zimowych zapoznali się z ich twórczością. Dla ułatwienia jako prezent noworoczny przesłał im trzy książki – *Uzasadnienie dobra* Władimira Sołowjowa; *Filozofię nierówności* Nikołaja Bierdiajewa oraz *Nasze zadania* Iwana Iljina³⁶. W *Postscriptum* do przypominanego eseju prof. Walicki słusznie zauważa, że:

Putinowska Rosja jest ubogim krajem taniej pracy, mogłaby więc sporo skorzystać z neoliberalnej globalizacji, pod warunkiem jednak traktowania jej z szacunkiem należnym mocarstwu i krajowi wysokiej europejskiej kultury³⁷.

Dodałbym, że na podobne traktowanie z szacunkiem zasługują wszystkie państwa i narody, nie tylko wielkie mocarstwa, które szacunek dla siebie mogą wymuszać siłą. Uznanie godności narodów i poszanowanie równości państw jest warunkiem *sine qua non* utrzymywania dobrosąsiedzkich relacji między państwami.

Rewizjonizm terytorialny

Państwa, które powstały na obszarze dawnego ZSRR, traktowane są przez Rosję jako *limitrofy*. Określenie to rzadko używane w literaturze z zakresu współczesnych stosunków międzynarodowych jest popularne w rosyjskim piśmiennictwie i w prasowych komentarzach dotyczących tzw. państw bliższej zagranicy³⁸. Do Wielkiego Limitrofu zalicza się nie tylko były republiki radzieckie, ale również dawne państwa „demokracji ludowej”, a nawet na północy Europy – Finlandię, a na południu – Turcję i Iran. Co się tyczy państw słowiańskich (Białorusi i Ukrainy), to w rosyjskim politycznym rozumowaniu przyjęto, że należą one do wspólnoty ruskich narodów (*Russkij*

36 A. Walicki, *O Rosji inaczej*, Fundacja Oratio Recta, Warszawa 2019. W tej książce jest przedruk tekstu opublikowanego w „Przeglądzie Politycznym” 2015, nr 130 pt. *Czy Władimir Putin może stać się ideowym przywódcą światowego konserwatyzmu?*, s. 201–222.

37 Tamże, s. 222.

38 Z łac. – *limitrophus* – pograniczny. Tak nazywano małe państwa sąsiadujące z Imperium Rzymskim, pozostające w zależności od imperium i zobowiązane do utrzymywania wojsk rzymskich, które przebywały na ich terytorium. Szerzej: A.D. Rotfeld, *W poszukiwaniu strategii*, s. 161.

mir) i wcześniej czy później w swoim własnym interesie powrócą do „specjalnego statusu” w ramach Wspólnoty Niepodległych Państw lub po prostu wejdą w skład Federacji Rosyjskiej.

Ucieczka byłego prezydenta Ukrainy Wiktora Janukowycza po wydarzeniach na Majdanie, kiedy odmówił podpisania Umowy Stowarzyszeniowej z Unią Europejską, stała się bezpośrednim pretekstem do aneksji Krymu (marzec 2014). Było to złamanie przyjętej w Akcie Końcowym z Helsinek zasady nienaruszalności granic, dodatkowo potwierdzonej w Memorandum budaeszteńskim z 1994 r.³⁹ W dokumencie tym trzy mocarstwa nuklearne (Rosja, USA i Wielka Brytania – stali członkowie Rady Bezpieczeństwa ONZ) zobowiązały się do udzielenia gwarancji integralności terytorialnej Ukrainy i nienaruszalności jej granic w zamian za wyrzeczenie się dyslokowanej na jej terytorium broni jądrowej. Obietnice te nie zostały dotrzymane. Co więcej, doszło do wojskowego przejęcia Krymu przez Rosję. Federacja Rosyjska uznała, że zobowiązania prawnomiędzynarodowe utraciły swoje znaczenie, ponieważ ma ona prawo i obowiązek zapewnić rosyjskiej mniejszości na Ukrainie bezpieczeństwo – a w perspektywie powrót do macierzy. Roszczenia terytorialne Rosji wobec sąsiadów uzasadniane są niejako prawem naturalnym, powoływaniem się na precedens zachodniej interwencji w Jugosławii, oderwaniem Kosowa od Serbii, wspólnotą kulturowo-cywilizacyjną, językową i historią tych ziem. Efektem jest przedłużający się konflikt zbrojny z Ukrainą i nierozwiązane problemy po rosyjskiej interwencji w Gruzji „w obronie” Osetii i Abchazji (2008).

W sumie Rosja nie tylko nie zważa na ogólne normy prawa zawarte w *Karcie NZ* i innych wielostronnych aktach, ale nawet na przyjęte z jej inicjatywy zobowiązania. Domaga się uzgodnienia takich zasad i norm w ramach nowego porządku międzynarodowego, które dawałyby globalnym mocarstwom nuklearnym specjalny status nawiązujący do Świętego Przymierza i koncertu mocarstw po zakończeniu wojen napoleońskich, czy też ustanowienia stref „uprzywilejowanych interesów”⁴⁰.

39 Trójstronne porozumienie Rosji, USA i Ukrainy zawarte w Moskwie (14 I 1994 r.) oraz *Memorandum budaeszteńskie* (5 XII 1994), dostępne w internecie [dostęp: 5 I 2020]: <http://en.wikisource.org/wiki/Ukraine_Memorandum_on_Security_Assurances>.

40 Do idei takich stref odwoływał się wielokrotnie Siergiej Ławrow, minister Spraw Zagranicznych FR w swoich wykładach wygłaszanych podczas inauguracji roku akademickiego w MGIMO – Moskiewskim Państwowym Instytucie Stosunków Międzynarodowych (Uniwersytecie). Por. też wystąpienie S. Ławrowa na sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ, Nowy Jork, 27 IX 2019 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <https://poland.mid.ru/pl_PL/web/polska_pl/stosunki-rosyjsko-polskie-i-kwestie-bezpieczenstwa-miedzynarodowego/-/asset_publisher/4hYELP8CLHWU/content/wystapienie-ministra>.

Uwagi końcowe

W ciągu drugiej dekady XXI w. Rosja pod rządami Putina dokonała ogromnego skoku w unowocześnianiu swoich sił zbrojnych. Wyprzedziła Stany Zjednoczone i główne mocarstwa świata w budowie raket wyposażonych w silniki zdolne do przenoszenia ładunków jądrowych z hiperdźwiękową szybkością, wykorzystując do tego celu przestrzeń kosmiczną. Demonstrowanie tych zdobyczy technologicznych w powietrzu, na lądzie i na morzu stało się instrumentem nie tyle odstraszenia, co zastraszania rywali i potencjalnych przeciwników. Innymi słowy siły zbrojne stały się w czasach pokoju narzędziem rozszerzania wojskowej obecności Rosji w odległych regionach – na Bliskim Wschodzie, w Zatoce Perskiej i Ameryce Łacińskiej. Rozrostowi potęgi wojskowej nie towarzyszyły sukcesy gospodarcze. Proklamowaną przez długie lata modernizację zastąpiła militaryzacja. Główną słabością Rosji pozostaje jej niewydolna gospodarka, gdyż jej rozwój od lat nie dorównuje dynamice całego świata, którego wzrost wynosił średnio 3 proc. rocznie, a w Rosji oscylował wokół 1 proc., a nawet poniżej.

Podczas ceremonii związanej z dymisją rządu Dmitrija Miedwiediewa (16 I 2020) prezydent Rosji melancholijnie zauważył, że „nie wszystko się powiodło, jak byśmy chcieli, ale komu się wszystko udaje...” W kilka dni później zapowiedział zmiany w sposobie zarządzania Rosją. O przyszłym miejscu Rosji w świecie zdecyduje jednak nie aktywność, czy nawet nadaktywność, wojskowa poza granicami, ani sukces w wykorzystywaniu cyberprzestrzeni do celów dezinformacji i wpływania na nastroje społeczne oraz politykę innych państw, lecz wzrost gospodarczy, dołączenie do grupy krajów, które dokonały skoku w nowoczesność, a także wykorzystanie jako siły wytwórczej nauki i ogromnego potencjału intelektualnego, jakim dysponuje Rosja. Mianowanie Michaiła Miszustina premierem FR ma zapewne sprzyjać takim właśnie przemianom. Paradoksalnie konieczność przewyciężenia załamania gospodarczego związanego z Pandemią „COVID-19” i gwałtownym obniżeniem cen ropy na rynkach światowych mogą być impulsem wymuszającym głęboką reformę i modernizację rosyjskiej gospodarki.

---

spraw-zagranicznych-rosji-siergieja-lawrowa-podczas-dyskusji-ogolnopolitycznej-na-74-sesji-zgromadzenia-ogolnego-onz-nowy-jork-27?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fpl_PL%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fstosunki-rosyjsko-polskie-i-kwestie-bezpieczenstwa-miedzynarodowego%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_4hYELP8CLHWU%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1>.

Siergiej Karaganow, dziekan Wydziału Gospodarki Światowej i Polityki Globalnej w Moskiewskiej Wyższej Szkole Ekonomiki, odnotował w końcu ubiegłego roku:

Obawiam się, że dla przeprowadzenia niezbędnych reform, wyeliminowania skorumpowanych elit przeszkadzających w rozwoju i zainteresowanych utrzymaniem *status quo* potrzebny jest „obraz wroga”, któremu oni w istocie sprzyjają. [...] Przeciwnika nie trzeba wymyślać. Świat go usłużnie podsunie. Ważne jest, by w walce z „wrogiem wewnętrznym i zewnętrznym” nie zapominać o strategii i ideologii ukierunkowanej na przyszłość. A póki co jej nie ma, chociaż być powinna⁴¹.

Błąd w rozumowaniu Karaganowa polega na tym, że istotą przyjętej strategii jest taka właśnie definicja „wroga”, którego postrzeganie staje się czynnikiem konsolidacji społeczeństwa wokół przywódcy, a także pełne bezkrytyczne zaufanie do trafności podejmowanych przez niego decyzji.

Bibliografia

- Arhitektura evroatlantičeskoj bezopasnosti*, red. I. Ū. Ūrgens, A. A. Dynkin, V. G. Baranovskij, Œko-Inform, Moskwa 2009.
- Čubajs I., *Rossijskaâ ideâ: stanovlenie i istoriâ, razryv i vozroźdenie*, Moskwa 2012.
- Czy Wladimir Putin moźe stać się ideowym przywódcą światowego konserwatyzmu?*, „Przegląd Polityczny” 2015, nr 130.
- Demirjan K., Birnbaum M., *Russia's Putin Blames U.S. for Destabilizing World Order*, „The Washington Post”, 24 XI 2015.
- Falszerze historii. Informacja historyczna*, Wydawnictwo Literackie w Językach Obcych, Moskwa 1948.
- Grinevskij O., *Perelom. Ot Breźneva k Gorbačevu*, Olma-Press, Moskwa 2004.
- Himšiašvili P., *Vladimir Putin privez v Ierusalim novuû global'nuû iniciativu*, dostępny w internecie [dostęp: 23 I 2020]: <<https://www.rbc.ru/politics/23/01/2020/5e295-b2f9a79476d00fdd683>>.
- Importance of European remembrance for the future of Europe* [online], 19 IX 2019 [dostęp: 5 I 2020], dostępny w internecie: <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0021_EN.html>.
- „Istoričeskaâ pamât' – eše odno prostranstvo, gde rešaûtsâ političeskie zadači”*, „Rossiâ v global'noj politike” [online], 31 XII 2019 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <<https://globalaffairs.ru/20316>>.

41 S. Karaganov, *Kuda idti i s kem idti*, „Rossijskaâ gazeta” [online], 26 XII 2019 [data dostępu: 5 I 2020], dostępny w internecie: <<https://rg.ru/2019/12/26/sergej-karaganov-neobhodim-kurs-na-preodolenie-ostatochnogo-zapadnocentrizma.html>>.

- Karaganov S., *Kuda idti i s kem idti*, „Rossijskaâ gazeta” [online], 26 XII 2019 [dostęp: 5 I 2020], dostępny w internecie: <<https://rg.ru/2019/12/26/sergej-karaganov-neobhodimkurs-na-preodolenie-ostatochnogo-zapadnocentrizma.html>>.
- Kolesnikov A., *Vladimir Putin raspalâlsâ vse Pol'se i Pol'se*, „Kommersant” [online], nr 23 [online], 25 XII 2019.
- Kornblum J., *Ukraine and the West. The West never intended to humiliate Russia*, „FAZ”, 30 III 2014.
- Lebidiewa N. S., *Inwazja Armii Czerwonej. IV rozbiór Polski*, [w:] *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w polsko-rosyjskich stosunkach 1918–2008*, red. A. D. Rotfeld, A. W. Torkunowa, PISM, Warszawa 2010.
- Łatynina J., *Istoriâ Putin o Pol'se*, „Èho Moskvu” [online], 28 XII 2019 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <echo.msk.ru>.
- Narinski M., *Przyczyny II wojny światowej. Polska, Związek Radziecki i kryzys systemu wersalskiego*, [w:] *Białe plamy – czarne plamy*, PISM, Warszawa 2010.
- Maciorowski M., *Lenin nie był mężem stanu*, Dodatek do „Gazety Wyborczej”. „Ale Historia”, nr 7, 7 II 2020.
- Mc Faul M., Sestanovich S., *Faulty powers. Who started the Ukraine crisis?*, „Foreign Affairs”, listopad–grudzień 2014.
- Mearsheimer J. J., *Why the Ukraine crisis is the west fault? The liberal delusions that provoked Putin*, „Foreign Affairs”, wrzesień–październik 2014.
- Memorandum budapeszteńskie* (5 XII 1994), dostępne w internecie [dostęp: 5 I 2020]: <http://en.wikisource.org/wiki/Ukraine_Memorandum_on_Security_Assurances>.
- Miller A., *Ihr seid nur Opfer, wir sind nur Täter? Folgenreich: Europas neue Gedankkultur sieht das Leid der Anderen nicht mehr*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 21 II 2020.
- Polân P., *Perepiska cenoiâ v dva milliona žiznej* [online], 5 I 2020 [dostęp: 20 I 2020], dostępny w internecie: <<https://novayagazeta.ru/articles/2020/01/05/83357-perepiska-tsenoiyu-v-dva-milliona-zhizney>>; por. też: <<https://www.kommersant.ru/doc/4206751>>.
- Polska–Rosja. Poszukiwania nowej tożsamości. Podobieństwa i różnice*, red. A. D. Rotfeld, Debaty „Artes Liberales”, t. XI, Warszawa 2017.
- Rotfeld A. D., *Europe: Towards a new regional security regime*, „SIPRI Yearbook 1994”, OUP 1994.
- Rotfeld A. D., *History as an instrument of Russian Foreign Policy – key-note speech delivered at the panel on false history is the mother of false politics*, CSIS, Washington, DC, Nov. 13, 2015, [w:] *Polska. Sądztwo dalsze i bliższe. Różne punkty widzenia*, red. R. Żelichowski, Księga Jubileuszowa prof. Wojciecha Materskiego, ISP PAN, Warszawa 2019.
- Rotfeld A. D., *W poszukiwaniu strategii*, Bosz Szymanik i wspólnicy, Olszanica 2018.
- Sekrety pol'skoj politiki. 1935–1945. Rassekrečennye dokumenty Slużby vnešnej razvedki Rossijskoj Federacii*, red. L. F. Sockov, RIPOL klassik, Moskwa 2010.
- Snyder T., *Droga do niewolności. Rosja – Europa – Ameryka*, Znak Horyzont, Kraków 2019.
- SSSR, Vostočnaâ Evropa i Vtoraâ mirovaâ vojna, 1939–1941: diskussii, kommentarii, razmysleniâ*, red. S. Z. Sluč, Nauka, Moskwa 2007.
- Stalin I. V., *O stat'e Èngel'sa „Vnešnââ politika russkogo carizma”*. Pis'mo členam Politbüro CK VKP(b), 19 iûlâ 1934 goda, dostępny w internecie [dostęp: 23 I 2020]: <https://www.marxists.org/russkij/stalin/t14/t14_03.htm>.
- Tiškova V. A., *Rossijskij narod: istoriâ i smysl nacional'nogo samosoznaniâ*, Moskwa 2013.

Vpervye opublikovan sovetskij original pakta Molotova–Ribbentropa, 2 VI 2019 [dostęp: 20 I 2020], dostępny w internecie: <<https://Lenta.ru/news/2019/06/02/pakt/>>.

Walicki A., *O Rosji inaczej*, Fundacja Oratio Recta, Warszawa 2019.

Wypowiedź W. Putina, dostępna w internecie [dostęp: 20 I 2020]: <<http://news.kremlin.ru>>.

Wystąpienie S. Ławrowa na sesji Zgromadzenia Ogólnego NZ, Nowy Jork, 27 IX 2019 [dostęp: 23 I 2020], dostępny w internecie: <https://poland.mid.ru/pl_PL/web/polska_pl/stosunki-rosyjsko-polskie-i-kwestie-bezpieczenstwa-miedzynarodowego/-/asset_publisher/4hYELP8CLHWU/content/wystapienie-ministra-spraw-zagranicznych-rosji-siergieja-lawrowa-podczas-diskusji-ogolnopolitycznej-na-74-sesji-zgromadzenia-ogolnego-onz-nowy-jork-27?inheritRedirect=false&redirect=https%3A%2F%2Fpoland.mid.ru%3A443%2Fpl_PL%2Fweb%2Fpolska_pl%2Fstosunki-rosyjsko-polskie-i-kwestie-bezpieczenstwa-miedzynarodowego%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_4hYELP8CLHWU%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-2%26p_p_col_count%3D1>.